

1.2. Зовнішні чинники структуризації пострадянського простору в умовах глобальних трансформацій

Розпад біполярної структури світу не лише змінив долю Європи, а й сприяв трансформації геополітичної моделі світоустрою та посиленню міжцивілізаційних впливів. Пожвавлення руху капіталів, прискорення розвитку інформаційних технологій, поширення принципів ринкової економіки посилили взаємну залежність країн і регіонів сучасного світу.

З одного боку, почали посилюватися чинники, що сприяють формуванню цілісності всесвітнього господарського організму: лібералізація торгівлі, створення сучасних систем комунікації та інформації, впровадження світових технічних стандартів і норм, тобто все, що прийнято називати складниками процесу глобалізації, з іншого, – мали місце найбільш інтенсивні за історичними мірками економічне зближення та взаємодія країн на регіональному рівні.

За збереження загальної тенденції формування з дедалі більшою мірою взаємопов'язаних і взаємозалежних економік єдиного світового господарського механізму, яка набувала в окремих сферах і секторах глобальних масштабів, процеси міжнародної інтеграції виявилися об'єктивною реакцією на ослаблення національного суверенітету. Сформувалися масштабні регіональні інтеграційні структури, що розвиваються в напрямі створення відносно самостійних центрів світової економіки. Інтеграція стала інструментом прискореного розвитку національних економік, підвищення конкурентоспроможності країн-членів інтеграційних угруповань і, відповідно, зміцнення їхніх позицій у міжнародному співтоваристві. Міжнародна практика підтвер-

джувала тезу про те, що значимість і вага окремого регіону зростає мірою поглиблення в ньому інтеграційних тенденцій.

Існує значний пласт літератури з теорії трансформації, яка стосується окремих інтеграційних проектів або має спеціалізований характер²⁰. Водночас визначення взаємозв'язку трансформації пострадянського простору з глобальними та регіональними процесами, а також з'ясування тенденцій і перспектив розвитку цього процесу потребують подальшого осмислення.

Дисбаланс сил на світовій арені, викликаний розпадом СРСР, активізував глобальні трансформаційні процеси. Становлення багатоплярного світу відбувається в умовах гострої політичної, економічної та військової конкуренції світових центрів сили за зони впливу. У новому світоустрої потужні держави виступають гарантами суверенітету і безпеки для малих і середніх країн, які є реципієнтами цієї безпеки. Відбувається перегрупування геополітичних суб'єктів навколо нових центрів сили, представлених державами, здатними поширювати вплив за межі власних кордонів.

Поява на пострадянському просторі нових незалежних держав, відкритих впливам глобальних і регіональних організацій і політичних акторів, активізувала нові напрями інтеграційних процесів в Євразії. Коли національні економіки країн пострадянського простору влилися до світової економічної і політичної систем, зростання взаємозв'язку і взаємозалежності та прагнення зберегти в цих умовах власну унікальність стали об'єктивними передумовами, що впливали на процеси їхньої геополітичної трансформації.

²⁰ Бжезинский З. Великая шахматная доска. – М., 1998. – 256 с.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003. – 603 с.; Этциони А. Указ. соч.; Копійка В.В. Розширення Європейського Союзу та Україна. – К., 2008. – 352 с.; Бураковский И.В. Экономическая интеграция и безопасность на постсоветском пространстве // Мечи и орала: Экономика национальной безопасности Беларуси и Украины / под ред. Р. Легволда, С. Уолландер. – М., 2004. – С. 193-224; Вардомский Л.Б. Вопросы регионализации постсоветского пространства // Регионализация внешнеэкономических связей в России и соседних странах: сборник / отв. ред. Л. Б. Вардомский, А.Г. Пылин. – М., 2014. – С.23-39; Ирхин А.А. Постсоветское пространство: геополитические параметры и методология моделирования интеграционных процессов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Культурология. Политология. Социология». Том 22 (61). – 2009. – № 1. – С.77-85; Либман А.М., Хейфец Б.А. Модели экономической дезинтеграции. Интеграция и дезинтеграция // Евразийская экономическая интеграция. – 2011. – № 2. – С. 4-18; Васильева Н.А., Лагутина М.Л. К вопросу о формировании Евразийского союза: теоретический аспект // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2011. – № 10. – С. 166-172; Россия в интеграционных процессах на постсоветском пространстве: уроки, перспективы, трудности (ситуационный анализ) // Интеграционные процессы в современном мире: экономика, политика, безопасность (Мировое развитие. Выпуск 2) / отв. ред. Ф.Г. Войтоловский и А.В. Кузнецов. – М., 2007. – С. 213-220; Стрежнева М.В. Интеграция и вовлечение как инструменты глобального управления // Международные процессы. – 2005. – Т.3. – № 1. – С. 17-28; Шишков Ю.В. Указ. соч.

З набуттям колишніми радянськими республіками суверенітету зросла актуальність створення нових форм взаємодії й усередині пострадянського простору, і за його межами. Відцентрові тенденції супроводжувалися активними пошуками партнерів на Заході і Сході. Нові незалежні держави почали реалізацію власних національних соціально-економічних і політичних моделей розвитку.

Радянські республіки набули суверенітет у період, коли система міжнародних відносин загалом і її європейська частина все більшою мірою включалися в процеси інтеграції та регіоналізації. Країни пострадянського простору постали перед вибором: або почати формування нового міжнародно-політичного регіону в межах колишнього СРСР, або інтегруватися до існуючих за цивілізаційними або іншими ознаками.

Після розпаду СРСР нові незалежні держави зіткнулися з об'єктивною необхідністю пошуку нової ідентичності. Самоорганізацію внутрішніх територій і спільнот колишніх союзних республік супроводжувала переоцінка самоідентифікації, яка відбувалася і за регіональною ознакою, і за субрегіональним принципом, відбиваючи подальшу фрагментацію пострадянського простору.

До регіональних форматів співпраці, які ґрунтуються на цивілізаційній близькості або близькості геополітичних інтересів, можна віднести Балтійську асамблею (1991) у складі Латвії, Литви та Естонії; Центрально-азійське економічне співтовариство (1994, у 2002–2005 – Центрально-азійська співпраця) у складі Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та Узбекистану; Співтовариство Росії та Білорусі (1996, з 1999 – Союзна держава); ГУАМ (1997) у складі Грузії, України Азербайджану та Молдови. За субрегіональним принципом було сформовано СНД (1991), ЄврАзЕС (2000–2015), ОДКБ (2002) та Євразійський економічний союз (САЕС, 2015).

Незважаючи на те, що з моменту формального набуття суверенітету колишніми радянськими республіками минуло вже понад чверть століття, низка зовнішніх і внутрішніх чинників уповільнює створення сталих фундаментів їхнього незалежного існування. Більшість пострадянських держав перебуває в пошуку власної ідентичності та місця в системі міжнародних відносин.

Утворення на пострадянському просторі нових незалежних держав істотним чином вплинуло на динаміку і спрямування трансформаційних процесів на євразійському континенті. На просторі Євразії виникла складна конфігурація різнорівневих геополітичних утворень, яка впливає на сучасну систему міжнародних відносин. Адже трансформаційні процеси в Європі та їх інституційне наповнення відбуваються за

незавершеного після закінчення «холодної війни» геополітичного поділу континенту між Росією та Заходом.

Європейську підсистему багато хто схильний вважати найбільш інституціоналізованою підсистемою в сучасній системі міжнародних відносин. Починаючи з 1980-1990-х рр., вона є співвідношенням трьох інституційно-політичних вимірів: загальноєвропейського (представленого ОБСЄ), західноєвропейського (Європейський Союз) і євроатлантичного (НАТО)²¹.

Перед новими незалежними державами постала об'єктивна необхідність формування власного курсу щодо трьох основних рушійних сил європейської політики: відносин із Заходом (НАТО, ЄС, США), відносин з Росією, а також балансу відносин між Росією і Заходом. З погляду системи міжнародних відносин, «серединні держави» зіткнулися з проблемами, зумовленими кінцем біполярності, що мала місце в добу «холодної війни», вони постали перед вибором між НАТО/ЄС, з одного боку, і Росією – з іншого²².

Позиції європейських країн пострадянського простору, з погляду вихідних геополітичних і геоекономічних чинників, схожі. Теоретично вони повинні були б мати схожу зовнішньополітичну орієнтацію щодо євроатлантичного вектору розвитку. Однак, геополітики розходяться в оцінках їхніх інтеграційних перспектив. Відповідно до теорії З. Бжезінського, ці країни є частиною євразійської «периферії», потенційним кордоном «атлантистської Європи»²³. На думку С. Гантінгтона, лінія розколу між католицько-протестантською і православною цивілізаціями проходить по території Білорусі та України. Гантінгтон вважає, що переважно православні традиції цих країн завадять їх успішній інтеграції до західних інститутів²⁴. Теоретик російської школи геополітики О. Дугін зазначає, що землі, до яких відносяться Білорусь, центральна частина України, Молдова, мають суперечливий геополітичний характер: географічно вони належать до південної частини Центральної Європи, культурно і конфесійно – до Росії, Євразії²⁵.

Проте хід історії поступово все розставляє по своїх місцях. Європейські пострадянські держави, які мають власну нерадянську державну традицію, зокрема, Україна та Молдова, визначилися з європейським характером своєї цивілізаційної та геополітичної самоідентифікації,

²¹ Мальгин А.В. Политика ЕС в отношении европейских стран СНГ // Европейский союз и европейские страны СНГ / под ред. В. Грабовски, М. Наринского, А. Мальгина. – М., 2002. – 511 с.

²² Уилсон Э., Ронгоянни К. Безопасность или процветание? Пути, которые выбирают Беларусь и Украина // Мечи и орала: экономика национальной безопасности Беларуси и Украины. – С. 28.

²³ Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади. – Львів, 2012. – 168 с.

²⁴ Хантінгтон С. Указ. соч.

²⁵ Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М., 1997. – 608 с.

підписавши 2014 р. угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Естонія, Латвія та Литва зробили свій вибір ще раніше, на початку 1990-х рр., набувши членство в ЄС та НАТО 2004 р. Натомість, Білорусь, яка фактично не мала державності в дорадянський період, обрала для себе цивілізаційну та геополітичну належність до «Русского мира», виявившись найближчим союзником Росії на пострадянському просторі та створивши з нею Союзну державу.

Та обставина, що регіональна інтеграція є одним з найважливіших інструментів управління глобальними процесами, для країн колишнього СРСР, які визначають свою стратегічну ідентичність і місце в сучасній Європі, стає вагомим чинником розвитку. Інтеграційні об'єднання все більше впливають на розвиток трансформаційних процесів на пострадянському просторі, сприяючи знаходженню нового балансу сил у регіоні на основі врахування інтересів широкого кола країн і недержавних суб'єктів світової політики²⁶.

Історичні передумови трансформаційних процесів на більшій частині пострадянського простору склалися під впливом двох великих, іманентно пов'язаних один з одним інтеграційних проектів – Російської імперії і Радянського Союзу. Ці імперські проекти мали фундаментальні наслідки для сучасності: на величезній території було створено єдину соціально-економічну систему, яка забезпечувала функціонування спільного господарського механізму.

Після розпаду СРСР окремі елементи взаємної привабливості для низки нових незалежних держав пострадянського простору зберегли свою актуальність. Матеріальну основу такої привабливості створювали складові єдиного господарського комплексу Радянського Союзу: технологічна спільність виробництва; приблизно однаковий (невисокий за світовими стандартами) технічний рівень; можливості впровадження загальних техніко-технологічних стандартів, створення спільної інфраструктури транспорту та комунікаційних мереж, єдиної енергетичної системи. Не менш актуальним був вплив низки гуманітарних чинників, породжених існуванням радянських республік у межах єдиної держави. Це – спільна мова міжнаціонального спілкування, функцію якої виконувала російська, численні родинні зв'язки, загальний культурний простір і багато іншого, що створювало сприятливі умови для більш тісного об'єднання союзних республік.

²⁶ Добровольська А.Б. Трансформація пострадянського простору як чинник регіоналізації Євроазії в умовах формування багатопольярного світу // Стратегії зовнішньої та безпекової політики провідних міжнародних акторів: збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доц. С.В. Толстова. – К., 2017. – С. 114–123.

Однак за останню чверть століття чинники взаємної привабливості нових незалежних держав, якщо не зникли, то значно ослабли. Значення і вплив пострадянського інтеграційного потенціалу поступово, але безупинно, згасає. Пройдений країнами пострадянського простору шлях міжнародної інтеграції свідчить про недосконалість сформованих ними інтеграційних інститутів і механізмів, вимагаючи більш точного визначення мети і місії інтеграційних об'єднань, а також ролі окремих держав у процесах відтворення в межах сформованих інтеграційними об'єднаннями господарських систем. Вирішення цього завдання актуалізує важливість чіткого визначення специфіки стратегічного рівня інтеграційного процесу, що має охоплювати не тільки економічну складову, а й геополітичні та цивілізаційні чинники.

Сучасний стан пострадянського простору демонструє складну сукупність чинників, що зумовлюють багатовекторний характер інтеграції. Це викликано, з одного боку, розмаїттям національних інтересів держав, з іншого, – зовнішніми орієнтирами і пов'язаними з ними зовнішніми обставинами. Вагомими обставинами такого роду для країн пострадянського простору є привабливий образ Євросоюзу на заході та Китаю на сході як центрів політичного впливу, військової та економічної сили в безпосередній близькості від їхніх територій.

Ослаблення взаємного тяжіння між новими незалежними державами супроводжується посиленням ролі міжрегіональних центрів світової політики. Оскільки через пострадянський простір проходять важливі транспортні шляхи, які дозволяють найкоротшим чином з'єднати промислово розвинений Захід з багатими корисними копалинами віддаленими районами Євразії на сході, а також такими важливими геополітичними гравцями, як Китай і Японія, у посиленні свого впливу тут зацікавлені світові лідери й впливові регіональні актори: Євросоюз, США, Туреччина, Іран, Китай, Японія.

З ослабленням позицій Росії, континентальні та позаконтинентальні центри світової політики активно включились у змагання за вплив на пострадянському просторі. Неминучим стало посилення в регіоні позицій давніх геополітичних суперників Росії: Туреччини й Ірану, а також посилення присутності в Центральній Азії суміжних ісламських держав.

Стратегії реалізації власних геополітичних інтересів світових центрів сили значною мірою впливають на процес регіоналізації євразійського простору. З. Бжезінський вважає, що інтерес США полягає в тому, щоб створити таку ситуацію, за якої жодна країна не контролювала б даний геополітичний простір, а провідні світові держави мали

прямий доступ до його фінансово-економічних ресурсів²⁷. Для Росії це означає зменшення міжнародного впливу, втрату статусу великої держави, перекреслення багатоміліардної історії російської експансії та обмеження доступу до природних та геополітичних ресурсів на територіях, які в Москві вважають своїм історичним спадком.

Як відзначають деякі російські дослідники, після падіння комуністичного ладу в країнах Центральної та Східної Європи важливо було створити умови, за яких найбільш впливові країни Заходу могли отримати доступ до інтелектуальних, людських, сировинних, просторових та інших ресурсів колишніх «закритих» країн. Для цього слід було подолати їхню ізоляцію за допомогою включення до загальних світових господарських та політичних процесів²⁸.

Освоєння «східноєвропейського ресурсу» інтеграційними структурами Заходу мало на меті зміцнити конкурентоспроможність Європейського Союзу і НАТО щодо інших центрів сили. Обмежена територією та сировиною Європа для збереження своєї конкурентоспроможності на глобальному рівні потребує об'єднання зусиль різних європейських країн. На даному етапі розвитку ЄС перебуває в складному процесі вироблення інституційних рамок, найбільш придатних для вирішення цих завдань.

На фактичній відсутності скоординованих зусиль основних західних суб'єктів ухвалення та реалізації рішень щодо пострадянського простору наголошує американський політолог Р. Легволд, який підкреслює, що «Європейський Союз займається економічними проблемами, але загалом ігнорує їхнє значення для безпеки пострадянських країн. НАТО займається проблемами безпеки, але, не заперечуючи економічний фактор, приділяє йому мало уваги. Уряди окремих країн – США, Німеччини, Великої Британії і Франції, які теоретично цілком могли б об'єднати обидва аспекти, цього не роблять або принаймні не робили протягом більшої частини першого десятиліття після розпаду Радянського Союзу»²⁹.

Від самого початку свого існування нові незалежні держави пострадянського простору постали перед необхідністю вирішення інтеграційної дилеми. З одного боку, кожна з них перебуває під дедалі сильнішим і результативнішим впливом нових трендів, що виникають у межах

²⁷ Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. – М., 2005. – 288 с.

²⁸ Богатуров А.Д., Аверков В.В. История международных отношений (1945–2008 гг.). – М., 2009. – 71 с.

²⁹ Легволд Р. Соединенные Штаты, Европейский союз, НАТО и экономические аспекты безопасности Украины и Беларуси // Мечи и орала: экономика национальной безопасности Беларуси и Украины. – С. 225.

Європейського Співтовариства: Східне партнерство (з 2009), Стратегія нового партнерства між ЄС і Центральною Азією (2007–2013), з іншого – є об'єктом інтеграційної політики Росії, основним адресатом її інтеграційних ініціатив.

Росія, підтримуючи традиційні зв'язки, що склалися на просторі колишнього СРСР, ініціює формування на цій основі нових економічних і політичних об'єднань: СНД (з 1991), ЄврАзЕС (2000–2015), Організація договору про колективну безпеку (з 2002), Євразійський економічний союз (з 2015), – конкуруючи за сфери інтеграційних інтересів з іншими центрами сили. Особливо актуальною для Росії, на думку Д. Треніна, «є проблема виведення з орбіти впливу західних країн і Туреччини, України, Азербайджану та Грузії, у центральноазійському регіоні – Киргизії й Узбекистану»³⁰.

Пошуки власної цивілізаційної ідентичності посилили інституційну диференціацію нових незалежних держав, що знайшло своє вираження у використанні різних моделей реформування економіки, різних темпах перетворень, різному ступені державного інтервенціонізму тощо³¹.

Найбільш схильною до поглибленої інтеграції у межах пострадянського простору виявилася Білорусь, що пояснюється жорсткою економічною ситуацією на конкурентному європейському ринку, недостатністю власних ресурсів, усвідомленням глибокої залежності від кооперації з Росією, відсутністю власних традицій незалежної державності, низьким рівнем національної самосвідомості білорусів, значним рівнем русифікації у радянський час. Усе це спонукало Білорусь до найвищого типу інтеграції на пострадянському просторі, що знайшло своє втілення в створенні Союзної держави Росії та Білорусі.

За часів СРСР досить високий рівень кооперації з іншими союзними республіками характеризував промислове виробництво України. Попри це, позицію незалежної України характеризує негативне ставлення до розширення і прискорення інтеграції як з Росією, так і в рамках СНД на основі багатосторонніх угод. Україна схильна усвідомлювати себе великою європейською державою з власними державницькими традиціями, тривалим досвідом боротьби за самостійність, значним економічним потенціалом, тому вимагає паритетного ставлення з боку Росії. Інтеграційні ініціативи України на пострадянському просторі виявили себе створенням окремого регіонального блоку пострадян-

³⁰ Тренін Д.В. Россия пересматривает свою роль в мире и свои отношения с Западом // Одиное плавание / под ред. Д.В. Тренина. – М., 2009. – С. 73.

³¹ Вардомский Л.Б. Проблемы и перспективы регионального сотрудничества на постсоветском пространстве // Европейский союз и европейские страны СНГ. – С. 88.

ських країн – ГУАМ. До налагодження субрегіонального співробітництва без участі Росії ці країни спонукала незадоволеність позицією Москви щодо практичної складової економічної інтеграції, зокрема, небажання миритися з посиленням економічного домінування Росії на пострадянському просторі.

Узбекистан і Туркменістан послідовно демонструють стримане ставлення до інтеграції з державами пострадянського простору. Зважаючи на свій сировинний потенціал, ці країни прагнуть до зміни балансу інтересів у регіоні шляхом пошуку економічних партнерів за межами СНД. І якщо Узбекистан брав участь в окремих інтеграційних пострадянських проектах, зокрема у 1992–1999 рр. був членом Договору про колективну безпеку (ДКБ), у 1999–2005 рр. – ГУУАМ, у 2006–2008 рр. – ЄврАзЕС, проте залишив усі об'єднання, то Туркменістан відгородився від участі у будь-яких міждержавних інтеграційних форматах, окрім СНД, асоційоване членство в якому він набув 2005 р., офіційним проголошенням статусу постійного нейтралітету, підтвердженого спеціальною резолюцією ООН від 12 грудня 1995 р. № 50/80³².

На економічну інтеграцію за межами пострадянського простору покладають надії держави Південного Кавказу. Головним фактором, який визначає зовнішню політику Азербайджану і Грузії, є каспійські нафта й газ та шляхи їх транспортування. Зокрема, у 2018 р. під Баку було відкрито «Південний газовий коридор», призначений для транспортування газу з Каспійського регіону через Грузію і Туреччину до європейських країн. Його складовими є запущений у 2007 р. Південно-Кавказький газогін (Баку-Тбілісі-Ерзурум), яким передбачається прокачування газу з родовища Шах-Деніз (Азербайджан) до кордону Туреччини, та відкритий 2018 р. Транс-анатолійський газогін. У 1999 р. було запущено нафтопровід Баку-Супса, а 2006 р. – нафтопровід Баку-Тбілісі-Джейхан. У своїй сукупності ці трубопроводи створили незалежну від Росії систему постачання каспійських нафти і газу на світові ринки.

Вірменія, яка у військово-політичному і оборонному плані є залежною від Росії, у торгово-економічному і фінансовому відношенні намагається втримати баланс російських впливів, розгортаючись у бік Ірану, де існує сильна вірменська діаспора. Так, у 2007 р. було запущено газогін Іран-Вірменія, який з 2009 р. постачає іранський газ до Вірменії за програмою «Газ в обмін на електроенергію»³³.

³² Постоянный нейтралитет Туркменистана. – [Електронний ресурс]: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/50/80&referer=/english/&Lang=R

³³ Армения и Иран расширят программу газ в обмен на электроэнергию. 10.12.2018. – [Електронний ресурс]: <https://neftegaz.ru/news/view/177621-Armeniya-i-Iran-rasshiryat-programmu-gaz-v-obmen-na-elektroenergiyu>

У той же час неврегульованість великомасштабних конфліктів на Південному Кавказі (Нагірний Карабах, Південна Осетія, Абхазія) і в суміжній Чечні, обмеживши повноцінний транспортно-комунікаційний обмін, ускладнила соціально-економічну ситуацію, стимулювавши зміну зовнішньоекономічних пріоритетів і зовнішньополітичної орієнтації країн цього регіону³⁴.

Азербайджан і Грузія, шукаючи шляхи інтеграції в систему світових господарських зв'язків, прагнуть брати участь й у формуванні нової структури безпеки на основі НАТО. Найбільш далеко у співпраці з НАТО з південно-кавказьких країн пішла Грузія, яка 2002 р. офіційно оголосила про бажання вступити до Альянсу³⁵ й розраховувала отримати План дій щодо членства разом з Україною 2008 р. на Бухарестському саміті НАТО. Азербайджанські та грузинські військові беруть участь у миротворчих операціях НАТО в Косово та Афганістані. Індивідуальні плани партнерства з НАТО мають усі держави Південного Кавказу: Грузія з 2004 р., Азербайджан та Вірменія з 2005 р. Загалом Азербайджан і Грузія зацікавлені в посиленні позицій Туреччини й європейських країн, а також вітають присутність економічних інтересів США в регіоні.

Розглядаючи ставлення нових незалежних держав до перспектив трансформації пострадянського простору, слід зазначити, що нерідко регіональні і субрегіональні ініціативи висуваються національними політичними лідерами як засіб зміцнення їхніх позицій усередині країни. Так, наприклад, ідея створення Співтовариства Росії і Білорусі й підписання 2 квітня 1996 р. відповідного договору про його утворення були напряму пов'язані з президентськими виборами в Росії 16 червня 1996 р. Чинний на той час президент Б. Єльцин критично втрачав популярність, шанси на перемогу на виборах його конкурента – кандидата від компартії Г. Зюганова зростали, тож Єльцин потребував наочного підтвердження успішності своїх інтеграційних зусиль на пострадянському просторі. Таким підтвердженням відновлення регіонального впливу Росії стало створення Співтовариства Росії і Білорусі.

У своїх інтеграційних стратегіях еліти нових незалежних держав, як правило, орієнтуються на поточну кон'юнктуру. Прихильність

³⁴ Маликова Н.Р. Национальные интересы России и стран Евразии в контексте обеспечения региональной безопасности СНГ // Международная научно-практическая конференция «Евразийский диалог: исторические связи и перспективы» (Москва, 30 сентября – 1 октября 2005 г.). – [Електронний ресурс]: <http://www.hist.msu.ru/Departments/CIS/Conf/Malikova.htm>

³⁵ Шевчук О.В., Вовк О.О. Співробітництво Грузії з НАТО: 2004-2008 рр. // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер.: Історія. – 2012. – Вип. 195. – Т. 207. – С. 58.

цих еліт до принципів «багатовекторної дипломатії», їхня готовність змінювати політичні уподобання й орієнтацію залежно від поточної політичної кон'юнктури вкрай ускладнила процес консолідації пострадянського євразійського простору. Показовим є згаданий приклад інтеграційних коливань Узбекистану між протилежними пострадянськими проектами: від проросійського ДКБ у 1990-х рр., до проєвропейського ГУУАМ у першій половині 2000-х рр., потім до євразійського ЄвразЕС у другій половині 2000-х рр. і, врешті, відсторонення від участі у будь-яких пострадянських проектах у 2010-х рр.

Пошук наднаціональних інституційних рамок трансформації пострадянського простору триває на тлі яскраво вираженої геополітичної конкуренції. Різновекторні моделі інтеграції, запропоновані провідними центрами сили (Росія, США, ЄС, КНР та ін.), не тільки конкурують між собою, а й породжують серйозні суперечності, що відбивається на розвитку інтеграційних процесів і трансформації регіональних систем міжнародних відносин на всьому євразійському просторі.

Євросоюз виступає за європоцентричну модель Великої Європи й Євразії. У рамках такої конструкції усі європейські країни, за винятком Росії, у тій чи тій мірі асоціюються з ЄС, приймають (повністю, або частково) його нормативну і регулятивну базу і стають, по суті, частиною багатонаціональної спільноти Євросоюзу. Однак в умовах формування багатополярного світу (перетворення АТР на центр світового економічного і політичного тяжіння, появи ШОС та переходу Росії до політики збройного утримання контролю над сусідніми пострадянськими країнами) така модель євразійського простору стає все менш реалістичною для практичної реалізації.

Водночас Росія наполягає на необхідності вибудовування рівноправного партнерства двох полюсів Великої Європи – ЄС і ЄАЕС. Інтеграційні проекти, запропоновані ЄС і Росією сусіднім країнам (Україні, Білорусі, Молдові, Грузії, Вірменії, Азербайджану) носять конкурентний характер і ставлять ці держави перед жорсткою альтернативою однозначного вибору свого інтеграційного курсу. Територіальне накладання єєсівського та російського інтеграційних проектів, відсутність загальноприйнятих (формальних чи неформальних) правил у цій сфері посилюють тертя та геополітичну конкуренцію між Москвою та Брюсселем на пострадянському просторі.

На думку деяких російських експертів, «ідея спільного економічного і людського простору, простору безпеки від Лісабону до Владивостока, проголошена Росією і ЄС наприкінці 1980-х рр., втрачає політичну релевантність і з кожним днем стає все менше здатною до

практичної реалізації»³⁶. Вироблення спільного бачення Великої Європи й Євразії та побудова на цій основі нових відносин сьогодні ускладнені, у тому числі, й через неясність подальших перспектив розвитку самого Євросоюзу та порушення Росією принципу непорушності кордонів в Європі.

Як вважає польський політолог Я. Корейба, «з погляду створення структурної бази для зміцнення позиції Європи у світовій політиці в перспективі XXI ст., 1990-і і 2000-і рр. можна вважати періодом грандіозного упущення, яке все більшою мірою стає каталізатором релятивної деградації Європи загалом і окремих європейських країн у міжнародних справах»³⁷. У процесі трансформації європейської політики в той період було втрачено шанс створення єдиного інтеграційного центру для всіх країн сучасної Європи.

Наприкінці другого десятиліття XXI ст. існує кілька альтернативних об'єднань (насамперед, ЄС і ЄАЕС та НАТО й ОДКБ), які претендують на одні й ті самі географічні простори, на одні й ті самі сфери наднаціональної взаємодії. Насамперед, ідеться про європейські пострадянські країни, які незважаючи на внутрішній геополітичний вибір кожної з них, залишаються особливою зоною, затиснутою між Євросоюзом і Росією.

Спроби національних лідерів нових незалежних держав маневрувати між центрами сили в умовах, коли простір для маневру під впливом глобалізації економіки і зовнішньополітичної конкуренції звужується (наприклад, політика багатовекторності Л. Кучми, 1990-і – 2003 рр.) мали наслідком лише консервацію на певний час геополітичної невизначеності, відтягуючи в часі необхідність чіткої геополітичної орієнтації та цивілізаційної самоідентифікації нових суб'єктів міжнародних відносин.

Інтеграційні процеси на євразійському просторі відбуваються під впливом конкуренції, передусім, Євросоюзу та Росії. Суперництво Росії і ЄС за лідерство на пострадянському просторі підсилює позиції інших міжнародних гравців, веде до погіршення відносин між двома полюсами інтеграції та до дестабілізації системи міжнародних відносин в Європі. За динамічного росту значення і впливу неєвропейських центрів сили, поглиблення й загострення кризових явищ усередині пострадян-

³⁶ Суслов Д. В разных пространствах: новая повестка для отношений Россия-ЕС. 01.07.2006. – [Електронний ресурс]: <http://www.globalaffairs.ru/valday/V-raznykh-prostranstvakh-novaya-povestka-dlya-otnoshenii-RossiyaES-18256>

³⁷ Корейба Я.В. Международные организации как катализатор интеграционного выбора государств постсоветского пространства в Европе // Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика. – 2012. – № 2. – С.122.

ських держав, зміцнення позицій кожної з держав ЦСЄ окремо і континенту загалом безпосередньо залежить від втілення ефективної і вигідної для всіх кооперації та інтеграції.